

XX ԴԱՐԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԻՇՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՒՍԱՆՈՂՆԵՐԻ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

Մամվել Մանուկյան՝

Բանալի բառեր՝ գլոբալ քաղաքացիական հասարակություն, քաղաքակրթական ինքնություն, պատմական հիշողություն, ԵՊՀ ուսանողություն:

Խնդիրը

Ներկայում գլոբալ մշակութային փոփոխությունների հիմնական ուղղություններից է գլոբալ քաղաքացիական հասարակության կազմավորումը, ինչը ենթադրում է մարդու՝ բացի անձի մակարդակից ավելի բարձր կարգի ցանկացած ինքնության կազմալուծում և վերացում, այդ թվում սեռային, ընտանեկան, համայնքային, էթնիկ, ազգային և քաղաքակրթական ինքնության: Էթնիկ և քաղաքակրթական ինքնության կարևոր բաղադրիչների շարքում է պատմական հիշողությունը, որը նույնականացնում է մարդուն՝ որպես ազգային և քաղաքակրթական հանրության անդամ: Հողվածում փորձ է կատարված վեր հանել ԵՊՀ ուսանողության աշխարհայացքում ազգային և քաղաքակրթական պատմական հիշողության մի քանի էական բաղադրիչների դիրքավորվածության և բնույթի ընդհանուր նկարագիրը, մասնավորապես՝ ա) XX դարի սկզբից մինչև XXI դարի սկիզբը Հայաստանի պատմության, որն ազգային ինքնության բաղադրիչ է, բ) ԽՍՀՄ և Ռուսաստանի XX դարի սկզբից մինչև մեր օրերը պատմության, որը քաղաքակրթական ինքնության բաղադրիչ է և գ) Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի հիմնական մասնակիցների նկատմամբ պատմական հիշողության, որը քաղաքակրթական ինքնության բաղադրիչ է:

Մեթոդաբանություն

Ուսումնասիրության հայեցակարգը. Գնահատման մեթոդաբանական հիմքում ընկած է այն ենթադրությունը, որ տարբեր տարածաշրջանների և ժամանակաշրջանների վերաբերյալ պատմական հիշողությունը խտանում,

¹ «Նորավանք» ԳԿՀ փորձագետ, սոց.գ.թ.:

կենտրոնանում և արտապատկերվում է դրանք ներկայացնող ականավոր պատմական դեմքերի կերպարներում: Այլ կերպ, այն, թե արդյո՞ք անձը հիշում է տվյալ տարածաշրջանի և ժամանակաշրջանի ականավոր պատմական դեմքերին և ի՞նչ դիրքորոշում ունի նրանց նկատմամբ, արտապատկերում է տվյալ ժամանակաշրջանի և տարածաշրջանի նկատմամբ անձի դիրքորոշման առկայությունը և այդ դիրքորոշման բնույթը: Հարկ է նշել, որ խոսքը չի վերաբերում հիշողության բովանդակությանը, որն առանձին և բարդ ուսումնասիրության օբյեկտ է:

Հետևաբար, որևէ հանրություն ուսումնասիրելով տարածաշրջաններ և ժամանակաշրջաններ ներկայացնող ականավոր պատմական դեմքերի ճանաչելիությունը և նրանց նկատմամբ դիրքորոշումների բնույթը՝ հնարավոր է հիմնավորված դատողություններ կատարել այդ հանրության պատմական հիշողության վիճակի վերաբերյալ:

Հետազոտության շրջանակներում ուսանողներին հարց է տրվել. «Ինչպե՞ս եք վերաբերվում հետևյալ պատմական ու քաղաքական գործիչներին՝ դրակա՞ն, թե՞ բացասական»: «Չեզոք» և «Չեմ ճանաչում» պատասխանները չեն հուշվել:

Տվյալները

Հետազոտությունում որպես Հայաստանի պատմության դիտարկվող ժամանակահատվածի ներկայացուցիչներ են սահմանվել յոթ պատմական դեմքեր՝ Ալեքսանդր Խատիսյանը, Միմոն Վրացյանը (1-ին Հանրապետություն), Ստեփան Շահումյանը, Ալեքսանդր Սյամնիկյանը (2-րդ Հանրապետության սկիզբ¹), Կարեն Դեմիրճյանը, Լևոն Տեր-Պետրոսյանը, Ռոբերտ Քոչարյանը: Ընդ որում, Կարեն Դեմիրճյանը ներկայացնում է երկու ժամանակաշրջան՝ Խորհրդային Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական զարգացման բարձրակետը՝ 1970-ական թվականները, և հետխորհրդային ժամանակաշրջանի շատ կարճ, սակայն, մեր կարծիքով՝ չափազանց կարևոր, սիմվոլիկ և ուսանելի ժամանակահատվածը՝ 1997-1999թթ.:

Բոլշևիկյան Ռուսաստանի, ԽՍՀՄ-ի և արդի Ռուսաստանի դիտարկվող ժամանակաշրջանի պատմական փուլերի ներկայացուցիչներ են սահմանվել Վլադիմիր Լենինը, Իոսիֆ Ստալինը, Նիկիտա Խրուշչովը, Լեոնիդ Բրեժնևը, Միխայիլ Գորբաչովը, Բորիս Ելցինը և Վլադիմիր Պուտինը:

¹ Չնայած Ս.Շահումյանը գոհվել է 1918թ., այնուամենայնիվ, նա՝ որպես բոլշևիկ, շողկապված է Հայաստանի Երկրորդ հանրապետության սկզբնական ժամանակահատվածին:

Ակնհայտ է, որ այս դեմքերից յուրաքանչյուրը սահմանում է ԽՍՀՄ և Ռուսաստանի պատմության «իր իսկ» ժամանակաշրջանը:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի հիմնական մասնակիցների առաջնորդներ են սահմանվել Ադոլֆ Հիտլերը, Բենիտո Մուսոլինին, Ուինսթոն Չերչիլը, Շարլ դը Գոլը¹ և Իոսիֆ Ստալինը²:

Ընտրանքը. Հետազոտության ընդհանուր համակցությունն էին Երևանի պետական համալսարանի բակալավրիատի և մագիստրատուրայի առկա ուսուցմամբ ուսանողները՝ 9219 անձ: Իրականացվել է քառաստիճան շերտավորված (ֆակուլտետ, կուրս, մասնագիտություն, ուսումնական խումբ) բազմաստիճան կլաստերային պատահական ընտրանք, ծավալը՝ 314: Վիճակագրական հավաստիության մակարդակը՝ ± 5.0%: ԵՊՀ-ն Հայաստանի բուհերի առաջատարն է: ԵՊՀ-ում է սովորում Հայաստանի ուսանողության շուրջ 21%-ը: Այդ պատճառով ԵՊՀ ուսանողության ուսումնասիրությունը բավարար հիմքեր է տալիս պատկերացում կազմելու Հայաստանի ուսանողության գիտելիքների մակարդակի, ինչպես նաև պատմական հիշողության մասին: Ընդ որում, պետք է ենթադրել, որ այստեղ այդ բնութագրերի մակարդակը հանրապետական միջինից բարձր է:

Արդյունքներ

Արդյունքները դիտարկելիս հարկ է նկատի ունենալ, որ ուսումնասիրվել են ԵՊՀ ուսանողները, այսինքն՝ յուրահաստուկ կոհորտ, որը մոտ ապագայում՝ 3-5 տարի հետո և մի քանի տասնամյակ շարունակ, կազմելու է Հայաստանի մտավորականության որոշակի շերտ: Նրանց ներկայացված պատմական դեմքերը հանգուցային են տվյալ տարածքի և ժամանակաշրջանի համար: Այդ պատճառով հետազոտության արդյունքների մեկնաբանություններում «նորմալ» վիճակի չափանիշ է համարվել, երբ ուսանողը՝ ապագա մտավորականը, ճանաչում է **բոլոր ներկայացված պատմական դեմքերին**: Նույնիսկ մեկին չճանաչելը գնահատվել է որպես բացասական:

Պատմական հիշողության բնապատկերը

Գծապատկեր 1-ում ներկայացված է, թե ուսանողների որ տոկոսը չի ճանաչում դիտարկված պատմական դեմքերից յուրաքանչյուրին: Պատմա-

¹ Շարլ դը Գոլի մասին տեղեկացվածությունը և նրա նկատմամբ դիրքորոշման բնույթը հաշվարկվել են *Մանուկյան Ս.Ս.*, «ՀՀ ուսանողների կենսաճի և Բոլոնյան գործընթացի գնահատում 2015», «Այ Փի Էս Սի» Քաղաքական և սոցիոլոգիական խորհրդատվությունների ինստիտուտի (գեկույց, ձեռագիր) հետազոտության տվյալների շտեմարանով:

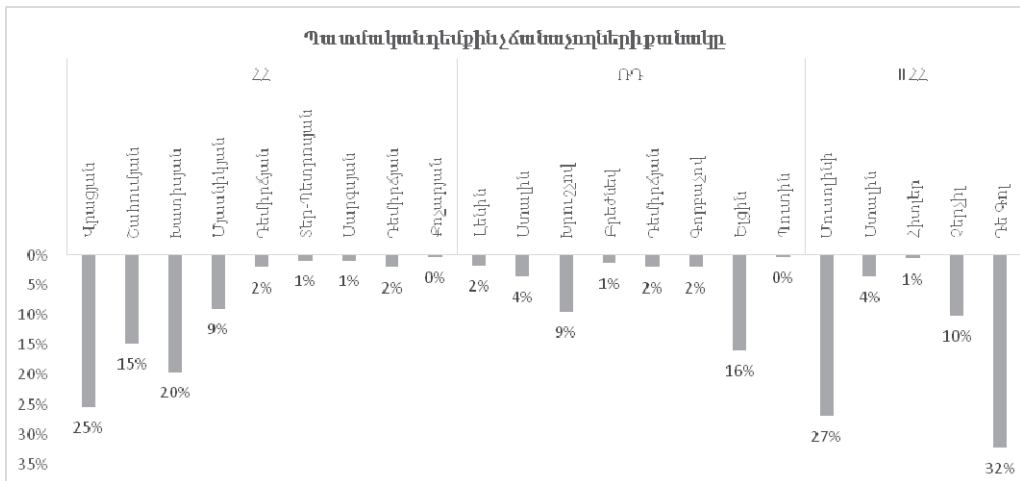
² Ֆրանկլին Ռուզվելտը թյուրիմացաբար դուրս է մնացել հարցաթերթից:

կան դեմքերը խմբավորված են ըստ Հայաստան, Ռուսաստան (ԽՍՀՄ) և Երկրորդ համաշխարհային պատերազմ կատեգորիաների: Հայաստան և Ռուսաստան կատեգորիաներում պատմական դեմքերը հաջորդում են ըստ իրենց գործունեության ժամանակաշրջանի հաջորդականության:

Հայաստան. Գծապատկերը ցույց է տալիս, որ **Հայաստանի XX դարի սկզբի պատմական հիշողությունը լրջորեն խարխլված է:** Ուսանողների 20%-ը չէր ճանաչում Սիմոն Վրացյանին, 20%-ը՝ Ալեքսանդր Խատիսյանին, 15%-ը՝ Ստեփան Շահումյանին և 9%-ը՝ Ալեքսանդր Մյասնիկյանին¹: Խորհրդային ժամանակաշրջանի վերջին՝ դեմիրձյանական փուլից սկսած մինչև մեր օրերը ժամանակաշրջանը (բացի հետազոտության ընթացքում գործող նախագահի ժամանակաշրջանից) ուսանողների հիշողությունում, կիրառված մեթոդաբանության շրջանակներում, առկա է: Կ.Դեմիրձյանին, Լ.Տեր-Պետրոսյանին, Վ.Սարգսյանին, Ռ.Քոչարյանին չճանաչող ուսանողների քանակը գտնվում էր 1-2% միջակայքում:

Գծապատկեր 1

Պատմական դեմքերին չճանաչող ուսանողների քանակը

¹ Հետազոտությունում չեն ընդգրկվել Հայաստանի 1930-1970թթ. պետական և քաղաքական գործիչները, ինչը կատարվել է մեթոդաբանական պատճառով: Հետազոտությունն ուներ մեծ ծավալի հարցաթերթ, մյուս կողմից, ըստ նախնական դիտարկման, այդ ժամանակահատվածի պետական և քաղաքական գործիչներն ընդհանրապես անձանոթ են ուսանողներին: Գերադասելի է համարվել պահպանել հետազոտական մեթոդիկայի ընդհանուր պահանջը, քան հավաքագրել ի սկզբանե «հայտնի» տվյալներ:

ԽՍՀՄ-ՌԴ. ԽՍՀՄ պատմությունը Հայաստանի XX դարի պատմության իմաստի և բովանդակության աղեկվատ ընկալման կարևորագույն համատեքստն է: Գծապատկեր 1-ի տվյալները ցույց են տալիս, որ **ԽՍՀՄ-ՌԴ թեմայով պատմական հիշողության անկումները** վերաբերում են այն ժամանակաշրջաններին, որոնք արդի աշխարհի գաղափարաբանական հիմնական հոսքում (*mainstream*) դիտարկվում են որպես դրական բովանդակությամբ ժամանակաշրջաններ: Դրանք են՝ խրուշչովյան ժամանակաշրջանը ԽՍՀՄ-ում, որը դրեց ստալինյան ժամանակաշրջանի վերջակետը, և Էլցինյան ժամանակաշրջանը՝ ՌԴ-ում, որից սկսվում է հետևյալնիստական դեմոկրատական Ռուսաստանի պատմությունը: Խրուշչովի անունը չէր լսել ուսանողների 9%-ը, իսկ Էլցինի անունը՝ 16%-ը: Այդ շարքում բացառություն է գործաչվյան ժամանակաշրջանը, որի մասին պատմական հիշողությունը, դիտարկվող մեթոդաբանության շրջանակում, առկա է: Այս ֆենոմենի մեկնաբանությունը կքննարկվի հաջորդիվ:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի վերաբերյալ պատմական հիշողության անկում է առկա Մուսոլինիի, Դը Գոլի և Չերչիլի դեպքում: Առաջինին չէր ճանաչում ուսանողների 27%-ը, երկրորդին՝ 32%-ը, իսկ երրորդին՝ 10%-ը: Ըստ էության, Երկրորդ համաշխարհային պատերազմը ուսանողների պատմական հիշողությունում ներկայացնում է պատերազմ ԽՍՀՄ-ի¹ և Գերմանիայի միջև: Այստեղ էական է այն, որ, եթե Երկրորդ համաշխարհային պատերազմն «անհայտ է» իր հիմնական մասնակիցներով, ապա հնարավոր չէ աղեկվատ ընկալել դրա բովանդակությունը, գլոբալ ազդեցությունն ընդհուպ մինչև մեր օրերը, ինչպես նաև պատերազմի ազդեցությունը Հայաստանի վրա:

Ուսանողների XX դարի պատմական հիշողության բնույթը

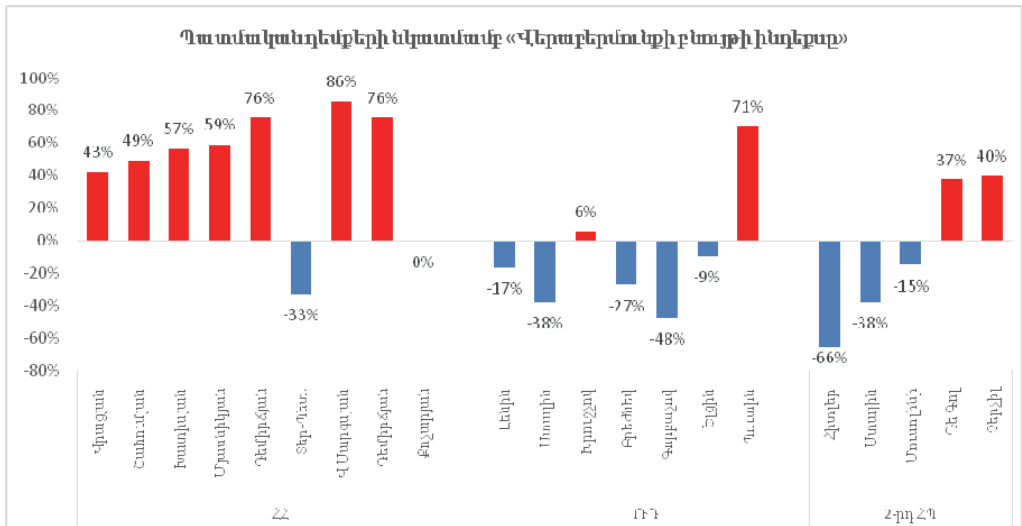
Ուսանողների XX դարի պատմական հիշողության բնույթի վերլուծության համար կազմավորվել է պատմական գործիչների նկատմամբ **վերաբերմունքի բնույթի ինդեքսը**: Այն ներկայացնում է տվյալ քաղաքական գործչի նկատմամբ դրական և բացասական դիրքորոշումների տոկոսների տարբերությունը: Տվյալ գործչի նկատմամբ չեզոք դիրքորոշումներ ունեցողները և չճանաչող ուսանողները չեն հաշվառվել: Պատմական դեմքերի նկատմամբ վերաբերմունքի բնույթի ինդեքսները տրված են Գծապատկեր 2-ում: Այստեղ, ինչպես և Գծապատկեր 1-ում, պատմական գործիչները խմբավորված

¹ Ինչպես ցույց կտրվի հաջորդիվ, ավելի շուտ՝ Ռուսաստանի:

են ըստ հայաստանյան, ԽՍՀՄ-ՌԴ և Երկրորդ համաշխարհային պատերազմ կատեգորիաների, առաջին երկու կատեգորիաներում՝ ժամանակագրական կարգով, իսկ երրորդ կատեգորիայում՝ ըստ ինդեքսի աճի:

Գծապատկեր 2

Պատմական դեմքերին վերաբերմունքի բնույթի ինդեքսը: Ինդեքսը հավասար է «Դրական վերաբերմունք ունեցողների քանակից» - «Բացասական վերաբերմունք ունեցողների քանակը»

Հայաստանի XX դարի պատմության բնույթը ուսանողության պատկերացումներում. Հայաստանի 1-ին և 2-րդ Հանրապետությունների դիտարկված ժամանակային փուլերում և համատեքստում այն **դրական է:** Խնդիրները սկսվում են Հայաստանի 3-րդ Հանրապետության փուլում: Երրորդ Հանրապետության Լևոն Տեր-Պետրոսյանի ժամանակաշրջանի ընկալման բնույթը համարյա նույնքան **բացասական է** (-33%), որքան Ստալինի նկատմամբ (-38%): Վ.Սարգսյան, Կ.Դեմիրճյան փուլի նկատմամբ **շատ բարձր դրական** (86% և 76%), իսկ Ռ.Քոչարյանի ժամանակաշրջանից ընկալման բնույթը՝ **հակասական**. վերաբերմունքի ինդեքսի արժեքը փաստացի 0% է: Ռ.Քոչարյանի նկատմամբ դրական և բացասական դիրքորոշումները միմյանց համարյա հավասար են՝ դրական դիրքորոշում նրա նկատմամբ ուներ ուսանողների 38.4%-ը, իսկ բացասական դիրքորոշում՝ 38.6%-ը:

Հայաստանի 1-ին Հանրապետության և Երկրորդ Հանրապետության նախնական փուլի նկատմամբ դրական դիրքորոշումները կարելի է բացատրել երկու գործոնով: Առաջին. այդ փուլերի նկատմամբ պատմական

հիշողությունը համեմատաբար ավելի աղոտ է և, դրա հետևանքով, աղոտ է նաև դիրքորոշումների բնույթը: Մյուս կողմից, բավականաչափ «հեռու» ժամանակաշրջանների կոնֆլիկտներն այլևս ակտուալ չեն ներկայիս երիտասարդության համար: Եթե երկրորդ ենթադրությունը ճիշտ է, ապա դա դրական երևույթ է և նշանակում է, որ ժամանակակից հայ երիտասարդության հետ կարելի է առանց կոնֆլիկտային հույզերի քննարկել Հայաստանի պատմության այդ հակասական ժամանակաշրջանը և փորձել դասեր քաղել դրանից:

ԽՍՀՄ-ՌԴ XX դարի պատմության բնույթը ուսանողության պատկերացումներում. ԽՍՀՄ և Ռուսաստանի պատմությունը հայ հասարակության համար ունի բացառիկ կարևորություն, քանի որ ռուսական մեծ տարածք՝ անկախ դրա քաղաքական կազմակերպման ձևից, հայերի համար հանդիսանում է քաղաքակրթական տեսակետից ամենամոտը¹, և, բացի դրանից, սա այն տարածքն է, որտեղ և որի շնորհիվ հայերը ներկայում ունեն պետականություն և տնօրինում են իրենց ազգային ճակատագիրն ու ազգային պատմական զարգացումը:

ԽՍՀՄ-ՌԴ պատմության ուսանողական ընկալումների բնույթը, բացի պուտինյան փուլից, կամ բացասական է, կամ հակասական:

Լենինի դեպքում ինդեքսի արժեքը՝ -17%, Ստալինի դեպքում՝ -38%, Բրեժնևի՝ -27%, իսկ Գորբաչովի՝ -48%: Խրուշչովի նկատմամբ վերաբերմունքի հակասականությունը կազմավորվել է 30% դրական և 24% բացասական դիրքորոշումներով, Ելցինի նկատմամբ, համապատասխանաբար՝ 23% և 32%: Պուտինի նկատմամբ վերաբերմունքի ինդեքսը շատ բարձր դրական է՝ 71% (դրական դիրքորոշումները՝ 81%, իսկ բացասականը՝ 10%) և համադրելի է Դեմիժյանի ինդեքսի հետ: Ինդեքսի դիտարկված բաշխումը կարող է ունենալ տարբեր մեկնաբանություններ: Հաջորդիվ ներկայացված է մեկնաբանության տարբերակ:

Արդեն քառորդ դարից ավելի Հայաստանի տեղեկատվական դաշտի բովանդակային խարիսխները և դրանց երանգավորումները կազմավորվում են գլոբալ տեղեկատվական դաշտի ազդեցության տակ: Իսկ վերջինիս առաջին ռազմավարական նպատակն է՝ խարխլել ռուսական մեծ տարածքի վերակազմավորման և ամրապնդման քաղաքակրթական հիմքերը: Երկրորդ ռազմավարական նպատակը՝ արգելափակել սոցիալիստական

¹ Տե՛ս *Manukyan S., Kyureghyan E., Armenians, Georgians and Azerbaijanis at the Civilizational Crossroads: Searching for «Caucasian Identity»* / «Բանբեր Երևանի համալսարանի», «Սոցիոլոգիա, Տնտեսագիտություն», № (1) 130.5, 2010թ., էջ 20-25:

գաղափարախոսության վերակենդանացման հնարավորությունը: Չի բացառվում, որ երկրորդ նշված նպատակն է՝ ավելի կարևոր է, քան առաջինը: Արդի աշխարհամակարգի համակարգային ճգնաժամը, որի արտահայտությունների շարքում են աշխարհի աննախադեպ բնեռացումը հարուստ և աղքատ երկրների, իսկ երկրներում՝ հարուստների և աղքատների միջև, ավելի ու ավելի հաճախացող գլոբալ տնտեսական ճգնաժամերը, պարարտ հող են սոցիալիստական գաղափարախոսության վերականգնման համար:

Խրուչչովյան փուլի հակասականությունը կարող է բացատրվել նրանով, որ, մի կողմից, դա խորհրդային պատմության փուլ է (բացասական երանգավորում), իսկ մյուս կողմից, Խրուչչովն է ավարտել ստալինյան փուլը և ԽՍՀՄ-ում սկսել «ժողովրդավարական ձևավորում» (դրական երանգավորում): Գորբաչովյան փուլի խիստ բացասական երանգը բացատրվում է նրանով, որ Գորբաչովին են վերագրվում ժողովրդին «խորհրդային սոցիալական դրախտից արտաքսումը», ԽՍՀՄ կազմալուծումը» և Ղարաբաղյան հիմնահարցի սրումը: Ելցինյան փուլի հակասականությունը կարելի է բացատրել նրանով, որ գլոբալ ինֆորմացիոն դաշտում նա, մի կողմից, Ռուսաստանը «ժողովրդավարացնող» քաղաքական գործիչն է, իսկ մյուս կողմից, նա, այնուամենայնիվ, մնում է «կայսերական» Ռուսաստանի նախագահ:

Դիրքորոշումների դիտարկված շարքում կարող է տարօրինակ թվալ ՌԴ նախագահ Վ.Պուտինի նկատմամբ վերաբերմունքի ինդեքսի շատ բարձր արժեքը՝ 71%, որը կազմավորվել է դրական վերաբերմունքի 81% և բացասական վերաբերմունքի 10% տարբերությամբ: Սակայն արդյունքի հավաստիության մասին է վկայում այն հետազոտական փաստը, որ «Կյանքի որակը Հայաստանում» 2015թ. համահայաստանյան հետազոտության արդյունքներով, Հայաստանում Պուտինին դրական էր վերաբերվում հարցվածների 94%-ը¹ (!), իսկ սովորողների՝ 86%-ը²: Պուտինի նկատմամբ 79.2% դրական դիրքորոշում է գրանցվել նաև Հայաստանի ուսանողության 2015թ. վերը նշված հետազոտության ընթացքում:

¹Նման շատ բարձր դրական վերաբերմունքը կարող է բացատրվել նրանով, որ երբ 2015թ. նոյեմբերին թուրքական կործանիչը խոցեց ռուսական ՄՈւ-24 ուժեղացուցիչը, դրան հետևեցին Ռուսաստանի, իսկ հասարակական գիտակցությունում՝ Պուտինի, շատ կոշտ գործողությունները Թուրքիայի նկատմամբ: «Կյանքի որակը Հայաստանում 2015» հետազոտության դաշտային փուլը տեղի է ունեցել 2015թ. դեկտեմբերին: Այս սպեցիֆիկ գործոնի ազդեցությունը գումարվեց Հայաստանի հասարակությունում ռուսամետ շատ բարձր դիրքորոշումներին, որոնք 2015թ. կազմել են 80.4%: Նշենք, որ այդ հետազոտությունում եվրոպամետ դիրքորոշում ունեցող 12.4% հարցվածներից 9.7%ը դրական են վերաբերվել Վ.Պուտինին:

²Սովորողների կազմում շուրջ 80%-ը համալսարանների ուսանողներ են, իսկ շուրջ 20%-ը՝ նախնական և միջին մասնագիտական ուսումնական հաստատությունների:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմ

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի առաջնորդների շարքում դրական կերպարներն են Ու.Չերչիլը՝ վերաբերմունքի ինդեքսը՝ 40% և Շ. դը Գոլը՝ 37%: Բացասական կերպարներն են՝ Հիտլերը (-66%), նրա մերձավոր դաշնակից Մուսոլինին՝ -15%: Նշենք, որ Հիտլերի նկատմամբ դրական վերաբերմունք ուներ ուսանողների 11%-ը, ինչը վկայում է այն մասին, որ Հայաստանի ապագա մտավորականության շրջանում առկա է ծայրահեղական ռասիստական գաղափարախոսությունների զարգացման պոտենցիալ:

Այս շարքում կարևոր է ուշադրություն դարձնել այն հանգամանքին, որ չնայած Ստալինը հիտլերյան կոալիցիայի դեմ հաղթանակ տարած և պատերազմի բեռի հսկայական բաժինը կրած երկրի՝ ԽՍՀՄ-ի ղեկավարն էր և հակահիտլերյան կոալիցիայի գլխավոր դերակատարը, սակայն նրա կերպարն ունի վերաբերմունքի ինդեքսի խիստ բացասական արժեք՝ -38%: Ակնհայտ է, որ դա ստալինյան ժամանակաշրջանի նկատմամբ ընդհանուր դիրքորոշման հետևանք է, ինչը հիմնավորվում է նաև ներկայացված հետազոտության այլ տվյալներով: Մասնավորապես, ուսանողների 60 (53)%-ը¹ համաձայն է, որ «Ստալինը իմաստուն առաջնորդ էր, որի օրոք Խորհրդային Միությունը հզորացել և բարգավաճել է» և 68 (75)%-ը՝ «Չնայած Ստալինի բոլոր սխալներին՝ ամենակարևորն այն է, որ Խորհրդային Միությունը հաղթեց Հայրենական մեծ պատերազմում»: Սակայն ուսանողների 72 (75)%-ը համարում է, որ «Ստալինը դաժան և անմարդկային բռնակալ էր, ով պատասխանատու է միլիոնավոր անմեղ մարդկանց» կյանքի համար, և ընդամենը 26 (29)%-ն է համարում, որ «Մեր ժողովուրդը Ստալինի նման առաջնորդի կարիք ունի, ով կզա և երկրում կարգուկանոն կհաստատի»:

Ստալինի նկատմամբ վերաբերմունքի բնույթը բացատրող ռեգրեսիոն մոդելի վերլուծությունը ցույց տվեց, որ ուսանողների շրջանում Ստալինի նկատմամբ վերաբերմունքը կայունացած է վերաբերմունքի բնույթի ինդեքսի բացասական գնահատականների տիրույթում: Այդ դիրքորոշումը շարժվում է դեպի դրական տիրույթ երեք դեպքում, առաջինը՝ երբ աճում է ուսանողների տեղեկացվածությունը ԽՍՀՄ բարգավաճման և հզորացման հարցում Ստալինի դերի մասին: Երկրորդը՝ այն դեպքում, երբ ուսանողների մեջ աճում է անհանդուրժողականությունը «կարգ ու կանոնի բացակայության» նկատմամբ, որը նրանք կցանկանային վերացնել նույնիսկ «ստա-

¹ Փակագծերում տրված է նույն հարցին Հայաստանում ուսանողների տված պատասխանները ՀՌԿԿ «Կովկասյան բարոմետր 2012» հետազոտությունում: Տվյալների շտեմարանը տե՛ս <http://caucasusbarometer.org/en/downloads/>

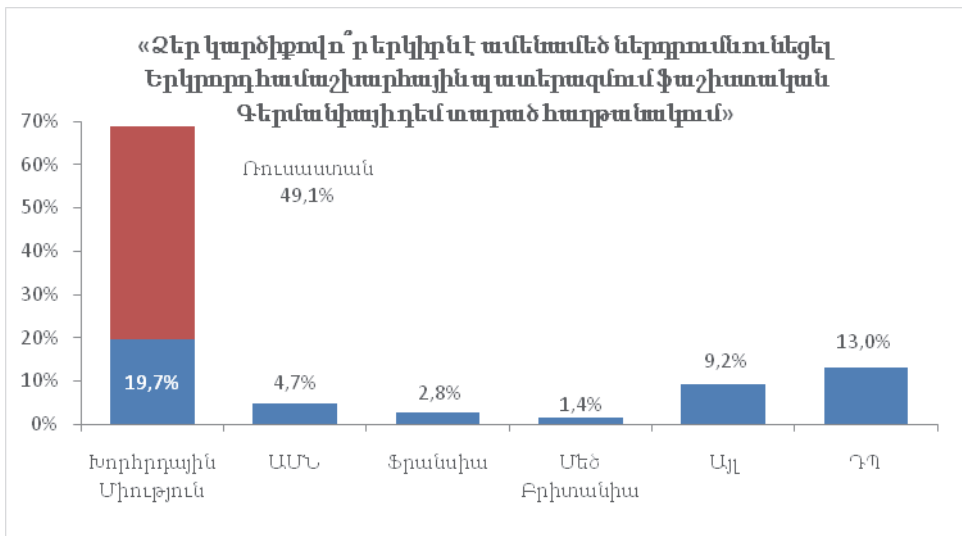
լինյան մեթոդներով»: Այդ երկու դիրքորոշումների բացակայության դեպքում Ստալինի նկատմամբ վերաբերմունքի բնույթի ինդեքսը կնվազեր մինչև -77%: Երրորդը՝ Ստալինի նկատմամբ վերաբերմունքի բնույթի ինդեքսի վրա հզոր ազդեցություն ունի նրա կերպարի ներկայացվածությունն ինֆորմացիոն դաշտում: Մասնավորապես, երբ ուսանողը «Լսել է նրա մասին, սակայն քիչ բան գիտի», «Որոշ բաներ գիտի տարբեր աղբյուրներից» և [իր կարծիքով] «լավատեղյակ է նրա մասին», այսինքն՝ տեղեկություններ է ստանում տարբեր մարդկանցից կամ ինֆորմացիոն դաշտից, ապա Ստալինի նկատմամբ վերաբերմունքի բնույթի ինդեքսը բացասական է և գտնվում է -37%-ից -45% միջակայքում: Սակայն երբ ուսանողը «կարդացել է Ստալինի որևէ աշխատանք», այսինքն, երբ տեղեկություններ է ստանում սկզբնաղբյուրից, ապա նրա դիրքորոշումը կտրուկ աճում է, անցնում է դրական գնահատականների տիրույթ և հավասար է դառնում 44%-ի, այսինքն՝ ավելի դրական, քան Չերչիլի և Դը Գոլի նկատմամբ վերաբերմունքի ինդեքսի արժեքներն են:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի վերաբերյալ ուսանողների պատմական հիշողության վիճակի մեկ այլ գնահատական է պարունակում հետևյալ հարցին նրանց տված պատասխանների բաշխումը. «Ձեր կարծիքով՝ ո՞ր երկիրն է ամենամեծ ներդրումն ունեցել Երկրորդ համաշխարհային պատերազմում ֆաշիստական Գերմանիայի դեմ տարած հաղթանակում» (Գծապատկեր 3): Հարցման ընթացքում ուսանողներին պատասխանների տարբերակներ չեն ներկայացվել: Ճիշտ պատասխանը՝ «ԽՍՀՄ», տվել է ուսանողների ընդամենը 20%-ը: Եվս 49%-ը պատասխանել է՝ Ռուսաստանը: Պատասխանը «մոտավորապես ճիշտ է», քանի որ պատերազմում հաղթել է ԽՍՀՄ-ը՝ որի կազմում էր ոչ միայն Ռուսաստանը, այլև ևս 14 հանրապետություն, այդ թվում նաև Հայաստանը: Հետևաբար, այդ ուսանողների պատմական հիշողությունում արդեն «ԽՍՀՄ» հասկացությունը բավականաչափ խարխլվել է և նույնացվում է «Ռուսաստան» հասկացության հետ: Ուսանողների հիշողությունում արդեն կամ պարզունակացված, կամ աղավաղված են ոչ միայն Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի մասին տեղեկությունները, այլև ԽՍՀՄ-ի և ՀԽՍՀ-ի հետ շաղկապված այլ տեղեկությունները: Հատկանշական է, որ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմում ֆաշիզմի դեմ հաղթանակում ամենամեծ ներդրում ունեցած պետությունների շարքում նշվել են նաև ԱՄՆ-ը (4.7%), Ֆրանսիան (2.8%) և Մեծ Բրիտանիան (1.4%): «Այլ» պետություններ կատեգորիայում հիմնականում նշվել է Հայաստանը: Այսինքն, ուսանողի մեջ

կազմավորվել է «տարօրինակ» հիշողություն՝ նա հիշում է, որ Հայաստանն այդ պատերազմում «հաղթող է եղել»: Սակայն անտեղյակությունն այդ պատերազմի մասշտաբի, պատերազմի հիմնական դերակատարների և Հայաստանի հարաբերական և բացարձակ չափերի մասին այդ ուսանողների համար անհնար է դարձրել իր իսկ պատասխանի ռեֆլեքսիան: Նշենք նաև, որ հարցին դժվարացել է պատասխանել ուսանողների բավական նշանակալի հատված՝ 13%:

Գծապատկեր 3

Ուսանողների կարծիքով՝ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմում ֆաշիզմի դեմ հաղթանակում ամենամեծ ներդրում ունեցած երկրները

Եզրակացություններ

ԵՊՀ ուսանողության շրջանում Հայաստանի XX դարի պատմական հիշողությունը նշանակալիորեն խարխված է: Խարխված է նաև Հայաստանի պատմության երկու կարևոր համատեքստերի՝ ԽՍՀՄ և Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի վերաբերյալ հիշողությունը:

Բացի խարխլումից, ԵՊՀ ուսանողների պատմական հիշողությունում շեղված է Հայաստանի XX դարի պատմության կարևորագույն համատեքստը՝ ԽՍՀՄ-ը որպես քաղաքակրթական և աշխարհաքաղաքական Մեծ տարածք, որի կազմում Հայաստանը հասել է իր պատմության առնվազն վերջին 1000 տարիների համար ամենամեծ տնտեսական, գիտական, կրթական և մշակութային հաջողություններին:

Եթե հաշվի առնենք այն, որ արդի աշխարհակարգը գտնվում է բովանդակային փոխակերպման ինտենսիվ բիֆուրկացիոն փուլում և արդի հասարակագիտական մտքի հանգուցային խնդիրն է՝ նոր հասարակարգի ուրվագծերի և հիմնական բնութագրերի կանխատեսումն ու գիտակցված կազմավորումը, ապա XX դարի կարևորագույն սոցիալական ձեռքբերումները պայմանավորող ԽՍՀՄ-ի և դրա կազմում՝ Հայաստանի վերաբերյալ պատմական հիշողության խարխլումն ու շեղումը նեղացնում են նոր հասարակարգի վերաբերյալ գիտական փնտրտուքի հայեցակարգային հիմքերը:

Հուլիս, 2018թ.

XX դարի ՊՍՏՄԱԿԱՆ ՀԻՇՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՒՍԱՆՈՂՆԵՐԻ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

Մամվել Մանուկյան

Ամփոփագիր

Հոդվածում անդրադարձ է կատարվել ԵՊՀ ուսանողության աշխարհայացքում պատմական հիշողության մի քանի էական բաղադրիչների բնույթի ընդհանուր նկարագրին: Ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ ԵՊՀ ուսանողության շրջանում Հայաստանի XX դարի պատմական հիշողությունը նշանակալիորեն խարխլված է: Խարխլված է նաև Հայաստանի պատմության երկու կարևոր համատեքստերի՝ ԽՍՀՄ և Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի վերաբերյալ հիշողությունը: Շեղված է նաև Հայաստանի XX դարի պատմության կարևորագույն համատեքստը՝ ԽՍՀՄ-ը որպես քաղաքակրթական և աշխարհաքաղաքական Մեծ տարածք, որի կազմում Հայաստանը հասել է իր պատմության առնվազն վերջին 1000 տարիների համար ամենամեծ տնտեսական, գիտական, կրթական և մշակութային հաջողություններին:

ИСТОРИЧЕСКАЯ ПАМЯТЬ XX ВЕКА В СТУДЕНЧЕСКОЙ СРЕДЕ

Самвел Манукян

Резюме

В статье представляется общая характеристика восприятия нескольких ключевых компонентов исторической памяти в мировосприятии студентов ЕГУ. Исследование показало, что историческая память студентов ЕГУ относительно Армении в XX веке значительно исковеркана. Искажена также память о двух важных контекстах истории Армении – периоде СССР и Второй мировой войны. Искажен также важнейший контекст армянской истории XX века – восприятие СССР как Большой цивилизационной и геополитической территории, в составе которой Армения достигла наибольших экономических, научных и культурных успехов по меньшей мере за последнее тысячелетие своей истории.

THE MEMORIES OF THE 20TH CENTURY AMONG THE STUDENTS

Samvel Manukyan

Resume

The article presents a general overview of the nature of several significant components in the historical memory of the Yerevan State University (YSU) students' worldview. The study has demonstrated that the historical memory of the 20th century history of Armenia has been significantly undermined. The memories on the two important contexts of the Armenian history, USSR and WWII are also undermined. Another crucial context of the 20th century Armenian history is distorted, which is the USSR as a civilizational and geopolitical Major Space, in which Armenia achieved significant economic, scientific, educational and cultural successes.